

BACHELOROPPGAVE

Lærebøker for samfunnskunnskap: opplæring om, i eller for demokrati

Vektlegging av disse tre begrepene i lærebøker for tiende trinn

av

325 Magnus Olav Bjerke Bratrud

340 Espen Brekke

Textbooks in Social Studies: training about, in or for democracy?

How are these three concepts emphasized in textbooks for the tenth grade?

Grunnskolelærerutdanning 5.-10.

PE379

05/2016

Avtale om elektronisk publisering i Høgskulen i Sogn og Fjordane sitt institusjonelle arkiv (Brage)

Jeg gir med dette Høgskulen i Sogn og Fjordane tillatelse til å publisere oppgaven «Opplæring om, i og for demokrati i lærebøker» i Brage hvis karakteren A eller B er oppnådd.

Jeg garanterer at jeg er opphavsperson til oppgaven, sammen med eventuelle medforfattere. Opphavsrettslig beskyttet materiale er brukt med skriftlig tillatelse.

Jeg garanterer at oppgaven ikke inneholder materiale som kan stride mot gjeldende norsk rett.

Ved gruppeinnlevering må alle i gruppa samtykke i avtalen.

Fyll inn kandidatnummer og navn og sett kryss:

325 Magnus Olav Bjerke Bratrud

JA NEI

340 Espen Brekke

JA NEI

Innhold

1.0 Innledning.....	1
1.1 Presentasjon av tema.....	1
1.2 Bakgrunn.....	1
1.3 Limitering og problemstilling.....	2
1.4 Disposisjon.....	3
2.0 Metode.....	3
2.1 Valg av metode.....	3
2.2 Kvalitativ og kvantitativ innholdsanalyse.....	3
2.3 Mulige feilkilder og fordeler.....	4
3.0 Teori.....	4
3.1 Demokrati.....	5
3.2 Opplæring om, i og for demokrati.....	6
3.3 Lærebøker og læreplanen.....	8
4.0 Resultat og analyse.....	10
4.1 Opplæring om demokrati i teksten.....	10
4.2 Opplæring i demokrati i teksten.....	12
4.3 Opplæring for demokrati i teksten.....	13
4.4 Opplæring om demokrati i oppgavene.....	14
4.5 Opplæring i demokrati i oppgavene.....	16
4.6 Opplæring for demokrati i oppgavene.....	17
5.0 Komparativ analyse.....	18
5.1 Komparativ analyse.....	18
6.0 Drøfting.....	22
7.0 Avslutning og konklusjon.....	24
8.0 Kildeliste.....	27
Vedlegg 1.....	29
Vedlegg 2 Diagram opplæring om, i og for demokrati.....	29

1.0 Innledning

1.1 Presentasjon av tema

Denne bacheloroppgaven vil ta for seg temaet demokrati, i lærebøker for ungdomsskolen. Dette vil vi presentere gjennom en komparativ litteraturanalyse, basert i lærebøkene *Makt og Menneske – Samfunnskunnskap 10*¹, *Undervegs – Samfunnskunnskap 8-10*² og *Monitor 3 – Samfunnskunnskap Grunnbok*³. Det vi vil finne ut er hvordan disse tre lærebøkene i samfunnskunnskap vektlegger kunnskap om, i og for demokrati i teksten og i oppgavene, dette er tre begrep som vil bli utbrodert ytterligere i teorikapittelet av denne oppgaven.

1.2 Bakgrunn

Første semester tredjeåret på grunnskolelærerutdanningen hadde vi faget samfunnsfaglig didaktikk. En del av pensumet i faget var demokratiopplæring i grunnskole og videregående skole. Vi fikk presentert at i formålet med faget, i læreplanen, er demokratiopplæringen et fremtredende tema i samfunnsfagundervisningen. Allerede i åpningsparagrafen i formålet med faget står det at «sentralt i arbeidet med samfunnsfaget står forståing av og oppslutning om grunnleggjande menneskerettar, demokratiske verdiar og likestilling»⁴. Med dette får vi konstatert at demokrati skal ha en stor plass i samfunnsfagundervisningen. Første gang vi leste dette tenkte vi tilbake på vår egen skolegang og praksis i grunnskolen, og diskuterte deretter hvordan vi opplever demokratiopplæring med grunnlag i våre erfaringer. Gjennom våre diskusjoner kom vi fram til at demokratiundervisningen vi har vært igjennom stort sett var faktabasert undervisning, altså fakta om demokrati og valgprosesser, og ble dermed nysgjerrig på hvordan lærebøker legger til rette for demokratiopplæring. I praksis har vi fått erfaringer med flere lærebøker, og vår oppfatning er at læreverkene er svært variert og har store forskjeller på hvordan de velger å behandle temaet. Læreboken er særs viktig fordi den har en kunnskapsgaranterende rolle, den gjør det lettere å vurdere elevene og den gjør det lettere særlig for fagligusikre lærere å undervise i faget.⁵ Dette betyr at lærebøker ofte bestemmer hva undervisningen skal inneholde. Derfor mener vi det er viktig at lærebøkene på ungdomstrinnet holder god kvalitet med tanke på demokratiopplæringen.

¹ Helland, T. *Makt og Menneske – Samfunnskunnskap 10*, Oslo: Cappelen Damm, 2008

² Strand, M., M. & Strand, T. *Undervegs – Samfunnsfag 8-10*, Oslo: Gyldendal, 2006

³ Berner, E., S., Borge, T. & Olsen, T., H. *Monitor 3 – Samfunnskunnskap Grunnbok*, Oslo: Cappelen Damm, 2008

⁴ UDIR 2013a

⁵ Sætre, P. J. Geografididaktikk for klasserommet. R. Mikkelsen & P. J. Sætre (red.), *Vurdering av lærebøker*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2015: 140

I emnet samfunnsfagligdidaktikk ble vi introdusert for Koritzinskys oppfatning om demokratiopplæring og han presenterer tre begrep han mener står sentralt i opplæringen. Disse tre begrepene er opplæring om, i, og for demokrati.⁶ Kort fortalt tar opplæring om demokratiet for seg kunnskap, innsikt og forståelse av demokratiske prosesser, opplæring i demokrati innebærer den mer praktisk rettede delen, det vil si ferdigheter og handlingskompetanse og opplæring for demokrati tar for seg verdier og holdninger. Disse tre begrepene vil bli utbrodert og definert ytterligere i teorikapittelet.⁷

1.3 Limitering og problemstilling

En god lærer kan være en god ressurs for en skole, men en god lærebok kan være til stor hjelp for både lærer og elev, derfor har vi valgt å sammenligne lærebøker. Vi har valgt å ta for oss begrepene opplæring om, i og for demokrati, og hvorvidt lærebøkene legger til rette for opplæring i alle tre. Hadde oppgaven vært mer omfattende hadde vi valgt å ta for oss hele læreverk, det vil si alle ressurser tilknyttet lærebøkene, det vil si internettressurser, oppgavebøker, lærerveiledning og lærebøkene for både åttende og niende trinn. I denne oppgaven vil vi bare fokusere på de kapitlene som tar for seg demokrati og valgprosesser, det betyr at vi bare tar for oss lærebøkene og de kapitlene som tar for seg temaet demokrati.

Vi har valgt å ta for oss tre forskjellige lærebøker fra tiende trinn. *Makt og Menneske – samfunnskunnskap 10* er skrevet av Terje Helland og er utgitt av Cappelen Damm. Boken er, som de fleste bøkene vi har valgt å analysere, laget for 10. klasse. Det er en ren samfunnskunnskap bok, det betyr at den ikke tar for seg de andre kompetanseområdene geografi og historie. Kapittelet som er mest relevant for vår oppgave er: kapittel 1 *Styre folket – eller folkestyre?* og det er det eneste kapittelet som eksklusivt tar for seg demokratiopplæring. *Undervegs – Samfunnsfag 8-10* er skrevet av Mary M. Strand og Torill Strand og er utgitt av Gyldendal Undervisning. Denne boken er ikke bare forbeholdt ett klassetrinn, men er skrevet for alle klassene på ungdomstrinnet. Det er en bok som eksklusivt tar for seg hovedområdet samfunnskunnskap. De kapitlene vi kommer til å ta for oss i *Undervegs 8-10* i denne analysen er: kapittel 1 *Skolesamfunnet* og kapittel 5 *Demokratiet som styreform*. Denne boken har det største sortimentet av kapitler som omhandler demokrati, dette er nok på grunn av at boken dekker alle stegene på ungdomstrinnet og vil derfor, naturlig nok, ha mer innhold enn de andre to bøkene. *Monitor 3 – Samfunnskunnskap Grunnbok* er skrevet av Elisabeth S. Berner, Trond Borge og Trude H. Olsen og er utgitt av forlaget Cappelen Damm. Denne boken er, som

⁶ Koritzinsky, T. *Samfunnskunnskap – Fagdidaktisk Innføring*, Oslo: Universitetsforlaget, 2014: 111

⁷ Koritzinsky 2014: 111

de to andre, en ren samfunnsfaglig bok og den er laget for 10. trinn. Kapittelet vi har valgt for denne analysen er: kapittel 1 *Demokrati*.

Disse bøkene valgte vi på grunnlag av et begrensa antall tilgjengelige bøker av relevans. Vi valgte også disse bøkene fordi det var disse som hadde det største innholdet av demokratiske tema av de bøkene vi vurderte å analysere, og vi har et inntrykk av at disse bøkene blir hyppig brukt i grunnskolen.

Problemstillingen vi endte på i denne bacheloroppgaven ble som følger:

Hvordan legger lærebøker i samfunnskunnskap opp til opplæring om, i og for demokrati i teksten og oppgavene, og hvordan blir disse begrepene vektlagt?

1.4 Disposisjon

Påfølgende denne innledningen vil det komme en metodedel før oppgaven går videre inn i en teoridel. Den vil inneholde generell teori om demokrati, samt definisjon av Koritzinskys tre begreper og hva læreplanen sier om demokratiopplæringen. Deretter følger hoveddelen som inneholder en analyse av de tre lærebøkene vi har valgt å basere oppgaven vår på. Denne delen vil ta utgangspunkt i Koritzinskys tre begreper om, i og for demokratiopplæring. I analysen vil vi ta for oss hvordan teksten i lærebøkene legger til rette for opplæring om, i og for demokrati, og deretter hvordan oppgavene vektlegger for de tre begrepene. Så vil vi forta en komparativ analyse av de tre lærebøkene og deretter drøfte resultatene opp mot teorien etter sammenligningen.

2.0 Metode

2.1 Valg av metode

I denne oppgaven har vi valgt å bruke forskningsmetoden litteraturstudie og deretter foreta en komparativ lærebokanalyse. Med utgangspunkt i problemstillingen er det naturlig å benytte seg av både en kvalitativ og kvantitativ innholdsanalyse av dataene vi finner i lærebøkene, som også kommer til å være primærkildene i denne oppgaven. Vi har valgt å benytte oss av tre læreverker, *Makt og Menneske 10*, *Undervegs 8-10* og *Monitor 3*. Det er skrevet forholdsvis lite om begrepene opplæring om, i og for demokrati, derfor har vi benyttet teori som går på det generelle om demokratiopplæringen og forholdet mellom læreverker og læreplanen.

2.2 Kvalitativ og kvantitativ innholdsanalyse

Dette er, som sagt, både en kvalitativ og kvantitativ innholdsanalyse. Vi kommer til å tolke teksten for deretter å sammenligne alle tre lærebøkene med andre ord en kvalitativ analyse av teksten. Vi har

valgt å kvantifisert oppgavene og vil føre en kvantitativ analyse av dataene vi finner. I analysen av tekstene i de tre lærebøkene vil vi kun analysere den teksten og de oppgavene vi vurderer som relevante innenfor demokratiopplæringen.

Å foreta en kvantitativ innholdsanalyse innebærer «å studere tekst systematisk for å trekke slutninger fra tekst til omkringliggende forhold».⁸ Med andre ord går denne forskningsmetoden ut på at data er kvantitativt og vi kan dermed måle og systematisere dataene i tall og statistikk. I denne oppgaven har vi valgt å kvantifisere begrepene om, i og for demokrati og hvor ofte de forekommer i oppgavene i de tre lærebøkene vi har tatt for oss, og deretter har vi sett om vi kan finne noe mønster i dataene vi fant.

Vi presiserer at oppgavene vi tar for oss ikke nødvendigvis bare havner under ett av begrepene, derimot kan ett spørsmål inneholde alle tre begrepene om demokratiopplæring. Disse tre begrepene om demokratiopplæring er også vanskelig å skille. Både tekst og oppgaver kan inneholde flere av begrepene. Alle oppgavene er ikke relevante for vår oppgave og ikke alle er knytt opp mot demokratiopplæring, derfor har vi valgt å ikke kvantifisere eller analysere disse enkelt oppgavene. Vi har også konstruert diagram hvor vi illustrer totalt antall observasjoner og hvor mange observasjoner vi har funnet av hvert enkelt begrep. I grafen vil *Undervegs 8-10* bli delt inn i kapitell en og kapitell fem, fordi grafen vil da gi et bedre bilde på forskjeller og likheter mellom bøkene.

2.3 Mulige feilkilder og fordeler

Mulige feilkilder i denne oppgaven er vår oppfattelse av begrepene om, i og for demokrati. Som vist, er det en fin linje mellom disse begrepene og noen av oppgavene eller tekstene vi har analysert kan komme under et annet begrep, hvis man har en annen tolkning av hva begrepene innebærer enn de vi har. Vi har ikke analysert lærebøkene i sin helhet, men bare de kapitlene som omhandler demokrati på tiende trinn og alle bøkene, utenom *Undervegs* som er en 8-10 bok, har demokrati som tema i både 8. og 9. klasse boken. En fordel er at vi er to personer som skriver denne oppgaven og derfor har vi mulighet til å diskutere dataen, og om hvorvidt teksten eller oppgavene havner under opplæring, om, i eller for demokrati.

3.0 Teori

Demokrati er en eldgammel styreform og har lange tradisjoner som et tema i skolen. Demokratisk dannelse er et av skolens overordna mål og dette er reflektert i formålet med opplæring i læreplanen til samfunnsfag. Der står det at «Kunnskap om samfunn og politikk har verdi i seg sjølv, og er samtidig

⁸ Bratberg, Ø. *Tekstanalyse for samfunnsvitere*, Oslo: Cappelen Damm AS, 2014: 83

ein føresetnad for demokratisk deltaking».⁹ Dette viser at opplæring om demokratiet skal ha en betydelig plass i den norske samfunnsfagundervisningen. Denne delen av oppgaven vil starte med å ta for seg hva teorien sier om demokrati og demokratiopplæring, opplæring om, i, og for demokrati og vil tilslutt se hva kunnskapsløftet mener om demokratiopplæringen i skolen.

3.1 Demokrati

Hvordan man definerer demokrati kan være mangt, men det som er helt klart er at samfunnet skal være styrt av folket, for folket. Vi har noen forutsetninger for at demokratiet skal fungere og vi vil hevde at disse viser helt tydelig at skolen er et av de viktigste, hvis ikke den aller viktigste, institusjonen samfunnet har for demokratiskopplæring. Koritzinsky trekker særlig frem disse forutsetningene for at demokratiet skal fungere: politisk opplyste innbyggere, ytringsfrihet, forsamlingsfrihet og organisasjonsfrihet.¹⁰ Det førstnevnte punktet, politisk opplyste individer, er der vi kanskje først ser den umiddelbare parallellen til skolen. Det er først og fremst i skoleinstitusjonen vi legger grunnlaget for kunnskap i samfunnet og hvordan personer i samfunnet forholder seg til demokratiet. Imsen mener at om demokratiet skal fungere, er det viktig at alle engasjere seg og har kunnskap om hvordan å delta i demokratiet og kunnskap om de forskjellige partiene.¹¹

Det er i midlertidig store forskjeller fra land til land hvordan en tolker og utøver begrepet demokrati. Norge og USA har demokratiskstyreform, men landene tolker og utøver den forskjellig, dette kommer tydelig fram i hvordan de forskjellige politiske valgprosessene foregår.¹²

«Samfunnsinstitusjoner og lovverket påvirker borgerens atferd og politiske forståelse»¹³ Skole kan være et eksempel på en slik institusjon. Om folket skal styre må folket ha kunnskap om hvordan en styrer. Denne kunnskapen skal de få gjennom blant annet skolen. Skolen har mulighet til å påvirke hver enkelt elev, i tillegg til foreldrene, har den også en oppgave i oppdragelsen til elevene. Denne oppdragelsen er ofte kallet danning. Med demokratisk dannelse mener vi «å gi elevene mulighet for å utvikle seg som politisk myndige borgere i de demokratiske sammenhengene vi har utviklet i landet vårt».¹⁴

Skolen sin rolle er å lære elevene om samfunn og politikk, og hvilke retter og plikter en har som borger i et demokratisksamfunn. Lærere skal altså informere elevene om politikk, men ikke påvirke elevene i den politiske retninga læreren tilhører. Hvorvidt man er enig om demokrati er den beste

⁹ UDIR 2013a

¹⁰ Koritzinsky 2014: 108

¹¹ Imsen, G. *Lærerens verden, innføring i generell didaktikk*, Universitetsforlaget, 2016: 108

¹² Stray, JH. *Demokrati på timeplanen*, Fagbokforlaget, 2011: 21

¹³ Stray 2011: 11

¹⁴ Tønnessen, R., Th. & Tønnessen, M. *Demokratisk Dannelse – Fagdidaktikk i samfunnskunnskap*, Bergen, 2007: 10

styreformen er det ifølge Koritzinsky ingen umiddelbare problem med å trekke frem problematiske sider ved demokratiet. Som Koritzinsky sier, motarbeider ikke en lærer demokratiet med å ta opp forskjellige dilemmaer ved demokratiet.¹⁵ Tønnessen og Tønnessen tar også opp fordeler og svakheter ved demokratiet i skolen og på hvilke premisser elevene skal få drive politikk. De trekker frem to sterke argumenter og det første er at målet for demokratiretta undervisning er å «utdanne aktive og intervensjonskyndige borgere».¹⁶ Dette målet er blitt dratt fram fordi grunnprinsippet i et demokratisksamfunn er folkesuverenitetsprinsippet, som betyr at all «legitim statsmyndighet utgår fra folket» og at «utøvelsen av statlig myndighet skjer med utgangspunkt i en folkevalgt nasjonalforsamling».¹⁷ Det andre argumentet er det læringspsykologiske, at læring ikke vil være fullstendig uten at teorien blir fulgt opp med praktiske øvelser og handling.¹⁸

Solhaug og Børhaug mener at praktisk erfaring med politikk og demokrati er en veldig viktig brikke i demokratiopplæringa. Elevene skal ha en demokratisk øvingsarena i skolen, derfor er det viktig at en skole skal være demokratisk oppbygd.¹⁹ Ifølge Tønnessen og Tønnessen har skolen et veldig godt utgangspunkt for å få elevene til å få trening i det å være en del av et politisk og demokratisk system, nemlig igjennom elevråd og klasseråd. Problemet er at disse rådene har i liten grad noen reel makt til å få gjennomført noe av viktighet. Rådene blir hovedsakelig plassert inn i en rådgivende posisjon hvor de må spørre om lov før noe blir innført. Klassen velger en representant og når det kommer saker fra elevrådet blir de sakene tatt opp i klassen. Det er eksempel på demokratisk praksis i skolen. Saker som ofte blir tatt opp i et elevråd er saker som ofte ikke har så veldig stor betydning. Disse faktorene fører til at elevrådet i mindre grad blir en så god plattform for demokrati som det kunne ha vært. Tønnessen og Tønnessen sier at disse formene for øving i demokratisk praksis kan bli omtalt som «politisk tørrsvømming», eller med andre ord et kvasidemokrati. Målet er i midlertidig ikke at skolen skal være flertallsstyre, men at det er bedre måter å benytte disse rådene på er det ingen tvil om.²⁰

3.2 Opplæring om, i og for demokrati

Gjennom *Civic Education Study*, ICCS forkortet, fra 2001 ble det konstatert at lærere praktiserer opplæring om demokrati i størst grad, men de innser selv at de burde, og de ønsker å, praktisere kritisk tenking og opplæring i demokratiske verdier, tankegang og øving i å delta i demokratiet.²¹ Det kan være mange grunner til dette, og en av dem er at lærebøker og læreplanen domineres av

¹⁵ Koritzinsky 2014: 110

¹⁶ Tønnessen & Tønnessen 2007: 252

¹⁷ Berg & Thorsen 2016

¹⁸ Tønnessen 2007: 253

¹⁹ Solhaug, T. & Børhaug, K. *Skolen i Demokratiet, demokratiet i skolen*, Universitetsforlaget, Oslo 2013: 108

²⁰ Tønnessen & Tønnessen, 2007: 253

²¹ Koritzinsky 2014: 115

faktabaserte læringsmål i samfunnskunnskap. Dette er også en av grunnene til at vi har hatt tatt for oss nettopp lærebøker; siden de er så dominerende hjelpemiddel, er de gode nok?

I boken *Samfunnskunnskap Fagdidaktisk Innføring* av Theo Koritzinsky blir vi presentert for tre begrep han har brukt for å finne ut i hvilken grad læreplanen og kompetansemålene tar for seg og setter fokus på demokratiopplæringen, nemlig opplæring om, i og for demokrati.²² Koritzinsky har som vist valgt å bruke disse begrepene for å lete etter bestemte formuleringer i kunnskapsløftet, men i denne bacheloroppgaven kommer vi til å bruke begrepene når vi analyserer de utvalgte lærebøkene.

Den første formen for demokratiopplæring er *om* demokrati. Dette begrepet har Koritzinsky brukt for å lokalisere de formuleringene i læreplanen som legger til rette for reproduksjon. Opplæring om demokrati omhandler altså mer kunnskap om demokratiske- og valgpolitiske prosesser, enn formuleringer som fordrer demokratiskdeltakelse. Kort sagt betyr dette begrepet å etablere kunnskap, innsikt og forståelse for demokratiet. Disse beskrivende måtene å formulere seg på, det vil si å bruke ord som «gjør rede for», «gi eksempel på» og «beskriv», er ifølge Koritzinsky den vanligste måten demokrati blir omtalt i læreplanen.²³

Den andre formen for demokratiopplæring er *i* demokrati. Dette begrepet omhandler det praktiske ved demokratiskopplæringen. Ferdigheter og handlingskompetanse er sentrale aspekt ved denne formen for opplæring. Eksempler på mulige formuleringer er oppgaver og tekst som bruker ord som «ta stilling til» og «hvorfor».²⁴

Den tredje formen for demokratiskopplæring er opplæring *for* demokrati. Basisen i dette begrepet er ferdigheter som fokuserer på å utvikle elevenes kompetanse i demokratiske verdier og holdninger. Formuleringer som kan være med på å identifisere disse oppgavene er spørsmål som «hva mener du» og «hvilke verdier», altså spørsmål som utfordrer elevene til å reflektere igjennom sine holdninger til demokratiet. Koritzinsky påstår at opplæring i og for demokrati i mindre grad er vektlagt i norsk skole. I formålet med læreplanen står det at «faget skal stimulerer til og gje erfaring med aktivt medborgarskap og demokratisk deltaking»²⁵ og Koritzinsky mener at lærebøker og læreplanen i liten grad følger opp formålet med opplæringen, og hvis opplæring i og for demokrati skjer i skolen er dette mer på tross av læreplanen og lærebøkene enn på grunn av dem.²⁶

²² Koritzinsky 2014: 111-112

²³ Koritzinsky 2014: 111-112

²⁴ Koritzinsky 2014: 111-112

²⁵ UDIR 2013a

²⁶ Koritzinsky 2014: 111-112

Blooms taksonomi er et hjelpemiddel for tilrettelegging av undervisning og vurderingsarbeidet i skolen. Dette prinsippet er forkortet til RAV og ble aktivt brukt av de gruppene som utviklet kunnskapsløftet i 2006 og den reviderte utgaven i 2013. RAV er en forkortelse for tre uttrykk, henholdsvis *reproduksjon*, *anvendelse* og *vurdering*.²⁷ Reproduksjon betyr at elevene kan gjengi kunnskap med andre ord enn den de har fått presentert og eksempler på spørsmål kan være «gjengi», «presenter» og «gjør rede for». Anvendelse betyr at elevene skal kunne bruke kunnskap i nye situasjoner, altså en mer praktisk rettet måte å få eleven til å arbeide på. Aktuelle spørsmål kan være «demonstrer» og «sammenlign». Vurdering og analyse skal få eleven til å sette sammen kunnskap til nye helheter og danne nye konklusjoner. Her kan det være aktuelt for læreren å stille spørsmål som «ta stilling til» og «bedøm».²⁸

Vi kan dra klare paralleller fra disse taksonomiskeprinsippene til Koritzinskys tre begreper om demokratiopplæring. Opplæring om demokrati går ut på å reprodusere kunnskap, opplæring i demokratiet går ut på å tilegne seg handlingskompetanse og opplæring for demokrati tar for seg verdier knytt til demokratiet. Vi kan se at alle disse kan sammenlignes med RAV, men om og for har de tydeligste parallellene. Opplæring for demokratiet, som går på verdier knyttet til demokrati, har også element av det å vurdere seg selv og tenke igjennom sine valg og holdninger, og derfor ser vi helt tydelig at RAV og de tre formene for demokratiopplæring er vevd sammen.

Videre ser vi at viktigheten av disse tre begrepene er gjenspeilet og vektlagt i melding til stortinget som omhandler fornying av kunnskapsløftet. Denne stortingsmeldingen legger frem demokrati og medborgerskap som et prioritert tverrfaglig tema i det nye Kunnskapsløftet. I meldingen står det at elevene må tilegne seg kunnskap om demokratiet for å kunne tilegne seg praktisk erfaring i demokrati. Videre forstår de innholdet «kan blant annet være læring om demokratiet, læring for demokratisk deltakelse og læring gjennom demokratisk deltakelse».²⁹ Her ser vi at prinsippene Koritzinskys har utformet sine begreper fra skal få en større plass i det nye Kunnskapsløftet.

3.3 Lærebøker og læreplanen

«Læreboken er det viktigste læremiddelet i elevenes møte med sitt fag».³⁰ Læreboken er det læremiddelet som alltid er med elevene, både hjemme og på skolen. Det er også en måte å strukturere undervisning på for lærere. Derfor er det viktig at lærebøker er gode og at de speiler det styresmaktene har bestemt at elevene skal lære i løpet av skolegangen. En lærebok kan defineres

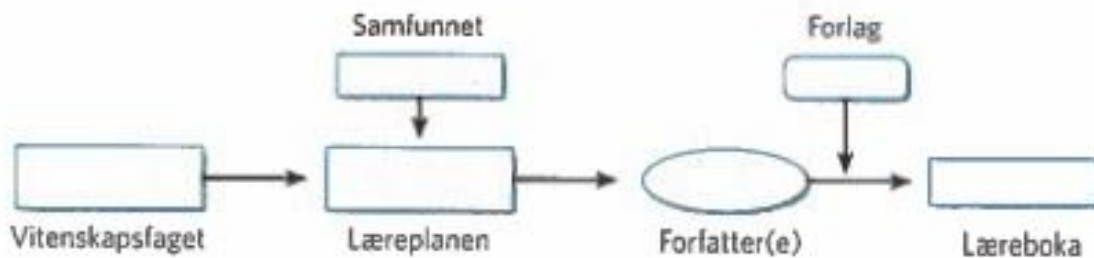
²⁷ Mikkelsen, R. Geografididaktikk for klasserommet. R. Mikkelsen & P. J. Sætre (red.), *Vurdering i geografi*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2015: 292

²⁸ Mikkelsen 2015: 293

²⁹ Meld. St. 28, (2015-2016), s. 38

³⁰ Sætre 2015: 139

som «reproduksjon og et sammendrag av kjent kunnskap» og den skal «knyttes til en læreplan for alderssteg og fag».³¹

Figur 1 Prosessen for utforming av en lærebok³²

Figur 1 viser hvordan lærebøker blir utformet og hvordan den speiler samfunnet. Helt i begynnelsen tar lærebøkene utgangspunkt i vitenskapsfagene, i samfunnsfagets tilfelle blir dette statsvitenskapelige fag, historie og geografi. Deretter påvirker samfunnet læreplanen som igjen blir påvirket av vitenskapsfagets etablerte kunnskap. Forfatterne tar da utgangspunkt i læreplanen når de utformer innholdet i lærebøkene, som per 2016 er LK06 og den reviderte læreplanen i samfunnsfag fra 2013. Helt tilslutt påvirker forlaget hvor lang læreboken skal være, økonomi og utforming. Lærebøker er førstelinjetolkninger av læreplanen.³³

Kunnskapsløftets læreplan som kom i 2006, er forskjellig fra tidligere læreplaner, den er kortere, mindre detaljert og mer generell, men likevel omfattende. Den er delt inn i fire hovedområder, historie, geografi, samfunnskunnskap og utforskeren. Samfunnskunnskap og utforskeren er hovedområdene som er mest relevant for oss i denne oppgaven. «Kunnskapsløftet består av læreplaner for fag, Generell del av læreplanen, prinsipper for opplæringen, fag- og timefordeling og tilbudsstruktur.»³⁴ Kunnskapsløftet er det organet som skolen styres etter. Administrasjon og lærerne må legge opp innholdet i undervisningen etter de lærerplanene. Læreplanen er et styringsdokument som blir brukt for at alle som går på skolen skal få et likt tilbud, uansett hvor i landet en er bosatt og hvilken sosial bakgrunn en har.³⁵ Demokratiundervisning er allerede nevnt i innledningen i den generelle delen av læreplanen. I kompetansemål etter 10. års steget for samfunnsfag, er det kun tre kompetansemål vi vurderer som direkte knyttet til temaet demokrati:

³¹ Sætre 2015: 140

³² Sætre 2015: 141

³³ Sætre 2015: 142

³⁴ UDIR 2011b

³⁵ Engelsen, BU. *Kan læring planlegges, arbeid med læreplaner – hva, hvordan, hvorfor?* Gyldendal Norske Forlag, Oslo 2012: 21

- *Gjere greie for korleis ulike politiske parti fremjar ulike verdier og interesser, knyte dette til aktuelle samfunnsspørsmål og argumentere for eige syn*
- *Gjere greie for politiske institusjonar i Noreg og deira rollefordeling og samanlikne dei med institusjonar i andre land.*
- *Gje døme på kva samarbeid, medverknad og demokrati inneber nasjonalt, lokalt, i organisasjonar og i skolen*³⁶

Demokrati er nevnt allerede i innledninga i den generelle delen av læreplanen og vi kan si at demokrati undervisning har fått en betydelig plass i kunnskapsløftet. Alle tre kompetansemålene tar for seg opplæring om demokrati, men vi ser også at det første kompetansemålet nevnt over har element av opplæring for demokrati. Selv om en har disse kompetansemålene er det opp til hver enkelt lærer hva fagstoff en prioriterer. Koritzinsky mener at det er mange faglig usikre lærere med lite eller ingen høgere utdanning i samfunnskunnskap, dette kan da føre til at innholdet i lærebøkene vil styre mye av innholdet i undervisninga.³⁷ Læreboken er hyppig brukt som ressurs av veldig mange lærere rundt om i landet for å nå kompetansemålene i læreplanen.³⁸

4.0 Resultat og analyse

Den påfølgende delen vil først ta for seg opplæring om, i og for demokrati i teksten, med en bok om gangen deretter vil vi gjøre akkurat det samme.

4.1 Opplæring om demokrati i teksten

Makt og menneske – samfunnskunnskap 10

Vi har tatt for oss kapittel 1 *Styre folket – eller folkestyre?* Som nevnt tidligere er dette det eneste kapittelet som eksklusivt tar for seg demokratiopplæring. Noe av det første boken tar opp er en generell forklaring på hva demokrati er. Den forklarer at det er forskjeller på hvordan et demokrati blir brukt i forskjellige land. Selv om to land er demokratiske er det ikke sikkert at demokratiet blir praktisert likt. Boken har valgt å bruke en hel side der de har forklaringer på flere av de begrepene de bruker senere i boken. De tar opp flere temaer i boken, eksempel på noen av temaene er: «hvordan det norske demokratiet er organisert og fungerer». Her sammenligner de forskjellige demokratier for å se etter ulikheter og om de styrer på ulike måter. Bøkene gjør også rede for forskjellige begrep innenfor demokrati, forskjeller på et reelt demokrati og et formelt demokrati.

³⁶ UDIR 2013b

³⁷ Koritzinsky 2014: 49

³⁸ Sætre 2015: 140

Læreboken velger og å oppsummere hva lærebøkene for 8 og 9.trinn tok for seg om demokrati, dette gjør de ved hjelp av nøkkelsetninger. Den tar og opp motsetningen til demokratiet, altså diktatur, der Helland ramser opp fakta om den formen for styresett. Han har og med en del statistikk og figurer som støtter oppom teorien av boken.

Undervegs - Samfunnsfag 8-10

I det første kapittelet i boken, *Skolesamfunnet*, er det elevråd og klasseråd som er tema. Læreboken starter med hva elevene skal lære om i det kapittelet. Det første kapittelet bruker noen fiktive historier, noe som varierer språket og tekstinnholdet. Det andre kapittelet vi tar for oss i denne boken, *demokratiet som styreform*, starter med å introdusere historia til demokratiet. Senere tar de for seg generelt om demokrati som den norske grunnlova og folkesuverenitetsprinsippet, maktfordelingsprinsippet og prinsippet om menneskerettighetene. Den første delen av boken tar for seg en del prinsipp som legger til grunn for et demokratisk samfunn, men en tydelig definisjonen på demokrati som styreform kommer ikke før nest siste side i kapittelet.

Læreboken forklarer de forskjellige begrepene de tar opp i løpet av kapittelet innenfor skolesamfunnet, som for eksempel klasseråd og elevråd. Den forklarer hva det er og hvilke regler det finnes innenfor disse to begrepene. Boken tar for seg generell teori om demokrati, mye av den teorien er om de forskjellige temaene de tar opp i kapittelet, som for eksempel tar de opp hvordan stortinget arbeider. Disse eksemplene er utelukkende forbeholdt kunnskap om demokratiet. Store deler av denne boken er skrevet på en faglig og beskrivende måte som ser ut til å ta utgangspunkt i formidling og reproduisering av kunnskap.

Monitor 3 – Samfunnskunnskap Grunnbok

I kapittel 1, som heter *Demokrati*, blir temaet introdusert igjennom en definisjon av begrepet og en del relevante problemstillinger som fordrer til videre refleksjon og igangsetting av metakognitive prosesser. Det blir også presisert hva kapittelet skal inneholde og hva det er meningen leseren skal lære: «kva som gjer land til demokrati», «hva som gjør land til diktatur», «rettstryggleik og ytringsfridom som ein del av menneskerettane».³⁹ Alle disse læringsmålene omhandler reproduisering av kunnskap, med andre ord opplæring om demokrati. Videre blir temaet ytterligere presentert i en definisjon av hva som er demokratisk og hva som er diktatorisk. Det blir også lagt frem en bolk med relevante begrep som leseren vil møte videre i kapittelet som er viktig når man skal omtale demokratiet. Generelt har boken en gjennomført god fremstilling av demokratiet og den er ikke redd for å ta opp både negative og positive sider. De konstaterer at FN, gjennom

³⁹ Berner et al. 2008: 5

menneskerettighetene, har etablert demokratiet som den mest rettferdige styreform. Videre har de inkludert negative sider ved demokratiet. Her trekker de for eksempel frem at ting ofte tar lang tid i et direkte demokrati og at i noen situasjoner (som krig og andre unntakssituasjoner) kan det være vel så aktuelt med en mer diktatorisk styreform. De drar også fram hvordan noen demokratiske land kan misbruke demokratiet ved å sette seg selv på en slags moralsk høygrunn og her drar de frem USAs intervensjoner i relativt ustabile og udemokratiske land.⁴⁰ Dette er et eksempel på at tekst kan inneholde elementer av Koritzinskys tre begrep, og at det ofte kan være vanskelig å plassere de i en kategori. Eksempelet over kan plasseres innenfor begrepene opplæring om og for demokrati.

4.2 Opplæring i demokrati i teksten

Makt og Menneske – samfunnskunnskap 10

Makt og Menneske 10 tar kun for seg opplæring om og for demokrati. Når vi så igjennom teksten greide vi ikke å finne noe om begrepet opplæring i demokrati. *Makt og Menneske 10* tar ikke for seg noe om det å delta praktisk i demokratiet.

Undervegs - Samfunnsfag 8-10

I kapittelet *skolesamfunnet* tar boken for seg elevråd og klasseråd, noe som er viktig for elevens læring i demokrati. *Undervegs 8-10* forklarer etikk og regler ved klasseråd og elevråd, der de belyser hva oppgavene til en tillitselev er og hvordan valg av tillitselev fungerer. Boken forklarer viktige spilleregler for god møteskikk, som for eksempel hva oppgavene til en ordstyrer er. Dette er både opplæring om og i demokrati. Dette er eksempel på spilleregler elevene må kunne for å kunne delta praktisk i demokratiet. Boken viser og til eksempel på hva det er forventet av en tillitselev i klassen og hvordan et klasseråd og elevråd fungerer. Dette er alle eksempel på opplæring i demokrati. I det andre kapittelet vi har tatt for oss i denne læreboken, *Demokratiet som styreform*, er det som sagt mest opplæring om demokrati, men den har og innslag av opplæring i demokrati. Den tar for seg hvordan stortinget arbeider, som da blir et innblikk for elevene i hvordan demokrati blir praktisert, for eksempel hvordan stortingsforhandlinger blir gjennomført.

Monitor 3 – Samfunnskunnskap Grunnbok

Monitor 3 tar utelukkende for seg kunnskap om og for demokrati i teksten. Den er preget av kunnskap om hvordan demokratiet fungerer og demokratiske verdier og holdninger. Vi finner ingen

⁴⁰ Berner et al. 2008: 11

eksempler på handlingskompetanse og det å delta i et demokrati, som for eksempel valg og politiskdeltakelse.

4.3 Opplæring for demokrati i teksten

Makt og Menneske – samfunnskunnskap 10

I kapitlet *styre folket – eller folkestyre* starter de med å stille fem spørsmål om demokratiet er rettferdig. Den drar fram eksempel som at George W. Bush Jr. vant presidentvalget i USA i år 2000, selv om han fikk mindre stemmer enn motkandidaten Al Gore og om dette er rettferdig.⁴¹ Disse spørsmålene setter da i gang en tankevirksomhet i elevene som da utfordrer holdningene og verdiene deres. Litt senere i boken stiller de spørsmålet «kva slags demokrati ønsker vi?»⁴² Der drar de fram at det ikke er en fasit på demokratiet og at det er tankene og meningene til enkeltindividene, partiene og politikerne som utgjør en forskjell. Dette viser at det er elevene og enkeltindividets holdninger og verdier som har noe å si for demokratiet.

Undervegs - Samfunnsfag 8-10

I det første kapitlet, *Skolesamfunnet*, er det klasseråd, elevråd og tillitselever som står i fokus. Dette er alle temaer som kan inneholde opplæring for demokrati. Læreboken tar opp regler og etikk, to temaer som er viktig for holdningene og verdiene til elevene. Da kanskje spesielt etikk, der elevene må tenke over forskjellige etiske problemer. Boken tar opp Sokrates sin mening om at regler ikke er nok for å sikre mennesket et godt liv. Han mente at regler treng forklaringer, for eksempel hvorfor skal en ikke skal stjele.⁴³ Dette får da elevene til å tenke, og elevene sine holdninger og verdier blitt satt på prøve. I det andre kapitlet vi har tatt for oss, *Demokratiet som styreform*, er det for det meste teori om demokratiet. En del av denne teorien kan få elevene sine holdninger og verdier i fokus, som for eksempel når boken tar for seg prinsippet om menneskerettighetene. De kan reflektere over om alle i Norge har ytringsfrihet og om det er slik i alle land. I dette kapitlet er det inkludert «The ballad of Reading Gaol»⁴⁴, skrevet av Oscar Wilde. Denne teksten appellerer til leseren holdninger og verdier. Teksten til dette diktet ble skrevet mens Wilde var fengslet for homoseksuelt omgang og han stiller spørsmål til hvem som lager lover for hvem. Denne teksten viser at verdier og holdninger har noe å si uansett om du er en politiker, kunstner, dikter eller går i tiende klasse ved en ungdomsskole i lille Norge.

⁴¹ Helland 2008: 9

⁴² Helland 2008: 14

⁴³ Strand & Stand 2006: 15

⁴⁴ Strand & Strand 2006: 88

Monitor 3 – Samfunnskunnskap Grunnbok

Boken starter med å stille retoriske spørsmål som for eksempel om det hadde vært fred i verden om alle land hadde benyttet seg av samme styresett.⁴⁵ Slik type tekst, som er formulert som spørsmål, får elevene til å tenke over de verdiene og holdningene de har til demokratiet. Dette appellerer til elevenes evne til å sette seg inn i verdier og holdninger knyttet til demokratiet. Boken tar også for seg noen verdier som *Freedom House* har satt opp for at mennesker skal oppleve frihet.⁴⁶ Dette gjør at elevene får mulighet til å vurdere sine egne verdier opp mot disse seks punktene organisasjonen har satt opp. I kapittelet har de inkludert et tema som omhandler menneskerettigheter, ytringsfrihet og rettssikkerhet. Her blir det tatt opp hvordan en del udemokratiske land fører mediesensur og innskrenket ytringsfrihet, noe som igjen får elevene til å tenke over verdier som ligger til grunne for at et land skal være demokratisk.

Videre stilles det også en god del spørsmål som skal sette i gang leserens kognitive prosesser. Boken stiller også veldig gode kritiske spørsmål til demokratiet. For eksempel spør de om hvilke andre styreformer som fins, om disse kunne fungere like god som demokratiet og til slutt om verden hadde vært et bedre sted om alle verdens land hadde hatt samme styreform.⁴⁷ Dette er enda et eksempel på at tekst kan inneholde elementer av flere av Koritzinskys tre begrep og at det ofte kan være vanskelig å plassere de i en kategori. Eksempelet over inneholder både opplæring for og om demokrati.

4.4 Opplæring om demokrati i oppgavene

Makt og Menneske – samfunnskunnskap 10

Det er 18 spørsmål i denne læreboken som er innenfor opplæring om demokrati, ut av 20 spørsmål totalt. Mange av de oppgavene som omhandler opplæring om demokrati er rene fakta spørsmål. Disse oppgavene er det helt naturlig at er med i en lærebok og er spørsmål som utfordre teorikunnskapen til elevene. Et klassisk eksempel på et slikt spørsmål er «Nemn minst fem kjenneteikn på eit demokratisk samfunn».⁴⁸ I tillegg til fakta oppgavene som er i boken er det og oppgaver som utfordrer elevenes forståelse. De spørsmåla som er innenfor opplæring om demokrati er spørsmål om de forskjellige temaene som blir tatt opp i boken. Det fører til at elevene blir utfordret på forskjellige måter innenfor opplæring om demokrati.

⁴⁵ Berner et al. 2008: 5

⁴⁶ Berner et al. 2008: 9

⁴⁷ Berner et al. 2008: 5

⁴⁸ Helland 2008: 14

I starten av kapittelet forklarer Helland hva han forventer i arbeidet med spørsmål og oppgaver:

I arbeidet med oppgåvene i kapitelet skal du greie ut om informasjon du finn, diskutere, presentere dine egne meiningar, argumentere og lytte til andre sine argument. Alt dette er viktige dugleikar for demokratisk deltaking både på skulen og samfunnet elles.⁴⁹

I denne boken er det mange spørsmål som omhandler demokrati. Det er variasjon mellom enkle spørsmål som elevene kan finne og gjengi fra teksten og det er spørsmål der elevene må tenke seg mer om for å finne svar, altså metakognitive formuleringer. Som sagt tidligere starta kapittelet med å stille spørsmål til demokratiet, og om det er rettferdig. Sett bort fra disse er det 20 spørsmål i det kapittelet vi tok for oss som tar for seg demokrati, og det flere av de spørsmåla som har underspørsmål.

Undervegs - Samfunnsfag 8-10

Undervegs 10 er en bok som i stor grad tar utgangspunkt i oppgaver om demokratiet. Denne boken velger å ha mange spørsmål til teksten, henholdsvis 61 spørsmål på to kapitler. I disse kapitlene vi har tatt for oss forekommer spørsmål om demokratiet hele 51 ganger. Vi har valgt å ta for oss kapitlene hver for seg og observasjonene på opplæring om demokrati blir da 19 i kapittel en og 32 i kapittel fem. I boken blir det brukt kategorien «hugsar du?» gjennomgående helt fram til slutten av kapittelet og deretter deler de spørsmålene videre inn i kategoriene «spørsmål», «vidare arbeid...» og «Sokrates spørsmål». Begge kapitlene vi har valgt ut for denne analysen er bygd opp på den samme måten presentert over. «Hugsar du?» er utelukkende oppgaver om demokratiet og spørsmålene kommer rett etter boken har gjort seg ferdig med et tema. Denne kategorien inneholder mange oppgaver og dens funksjon er å repetere stoffet leseren akkurat har vært igjennom, altså reproduisering av kunnskap som er et nøkkelbegrep når det omhandler opplæring om demokrati. Disse oppgavene er ofte enkle å besvare og man finner svaret eksplisitt i teksten man akkurat har lest.

Monitor 3 – Samfunnskunnskap Grunnbok

I *Monitor 3* er det tre spørsmål som går under begrepet opplæring om demokrati. I den første oppgaven som går på opplæring om demokrati skal elevene sette seg inn i andre lands situasjon og forklare hvordan disse landene oppfatter ordene demokrati og frihet.⁵⁰ Dette spørsmålet går

⁴⁹ Helland 2008: 10

⁵⁰ Berner et al. 2008: 9

hovedsakelig under opplæring om demokrati, men vi ser også hint av opplæring for demokrati i dette spørsmålet.

Det neste spørsmålet som går under opplæring om demokrati ber leseren skaffe seg kunnskap om demokratiets livsvilkår ut ifra statistikk.⁵¹ Dette spørsmålet fordrer innsikt, forståelse og reproduksjon av kunnskap om forskjellige demokratier rundt om i verden. Et annet spørsmålet som går på kunnskap om demokrati ber leseren ta stilling til om det fins samfunn som kunne ønske en diktatorisk styreform.⁵² Her må elevene finne ut hvordan et diktatur styres og dermed produsere etablert kunnskap.

4.5 Opplæring i demokrati i oppgavene

Makt og Menneske – samfunnskunnskap 10

I denne læreboken var det en oppgave som omhandler opplæring i demokrati. Det er en oppgave som omfatter alle tre begrepene til Koritzinsky, om, for og i demokrati. En del av denne oppgaven er at elevene skal gå sammen i grupper for å finne ut hva de kan gjøre for å sikre eller styrke de tingene de setter pris på i samfunnet, hva de kan gjøre for å sikre eller styrke de sakene og hva de kan gjøre for å endre disse områdene de mener trenger endring.⁵³ Dette er en oppgave som legger til rette for ferdighet og handlingskompetanse i demokrati.

Undervegs - Samfunnsfag 8-10

I *Undervegs 8-10* er det 7 av 61 oppgaver som faller under begrepet opplæring i demokrati. Kapittel en har tre observasjoner på opplæring i demokrati og kapittel fem har fire. Den ene oppgaven går ut på at klassen skal bli delt inn i to parti som skal diskutere og argumentere for å beholde monarkiet og den andre skal argumentere for å innføre republikk. Møteskikk og et profesjonelt oppsett på møte, altså ordstyrer og talerliste, står sentralt i denne oppgaven.⁵⁴ Dette er et godt eksempel på opplæring i demokrati. Her får elevene trening i ferdighet og handlingskompetanse, samt det å kunne argumentere for forskjellige synspunkt i en demokratisk diskusjon. Som nevnt tidligere er det oppgaver som går under flere av begrepene innen demokratisk opplæring. Samtidig som elevene får trening i å reflektere over sine egne behov, verdier og holdninger, får de også trening i det å være en del av klassens demokratiske felleskap.

Monitor 3 – Samfunnskunnskap Grunnbok

⁵¹ Berner et al. 2008: 10

⁵² Berner et al. 2008: 11

⁵³ Hellend 2008: 33

⁵⁴ Strand & Strand 2006: 105

I denne boken er det ingen spørsmål som går på ferdighet og handlingskompetanse i demokrati. Det er bare 4 oppgaver som går ut på opplæring i demokrati. Vi har, som sagt i innledningen av oppgaven, bare valgt å se på innholdet i bøkene og ikke den medfølgende oppgaveboken til *Monitor 3*.

4.6 Opplæring for demokrati i oppgavene

Makt og Menneske – samfunnskunnskap 10

Det er seks spørsmål som er innenfor opplæring for demokrati i *Makt og Menneske 10*. Dette er oppgavene som utfordre elevenes holdning og verdikompetanse. Eksempel på et slikt spørsmål er: «Kva for grunnleggjande fridommar og rettar meiner du er dei viktigaste i eit demokrati? Grunngi svaret.»⁵⁵ Slike type oppgaver kan plasseres innenfor flere av begrepene til Koritzinsky. Disse oppgavene får elevene til å sette seg inn i forskjellige situasjoner, som for eksempel «Kvifor må fleirtalet ta omsyn til rettane til mindretalet i eit demokrati?»⁵⁶ Elevene må ha teorikunnskap i tillegg til at de må kunne sette seg inn i de forskjellige situasjonene oppgavene fremstiller. Dette gjør at holdningene og verdiene til elevene er det som former svaret på oppgavene.

Undervegs - Samfunnsfag 8-10

Av de 61 spørsmålene i denne boken har vi 13 observasjoner som kan plasseres innenfor begrepet for demokrati. I kapittel en har vi ni observasjoner og i kapittel fem har vi fire observasjoner. Som nevnt før i analysen blir den neste spørsmålskategorien i *Undervegs 8-10* kalt «spørsmål» og har eksempler på både oppgaver om, i og for demokrati. Gjennomgående er spørsmålene som går inn under opplæring for og i demokratiet vanskeligere å besvare og man finner som oftest ikke svaret eksplisitt i teksten. Leseren må reflektere over sin situasjon og det er sjeldent et fasitsvar på disse oppgavene. «Vidare arbeid...» er forholdsvis vanskelige spørsmål som tar for seg alle tre begrepene om demokratiopplæring, men her står refleksjon i fokus og brorparten av oppgavene går på opplæring for og i demokrati.

Den første oppgaven vi skal ta for oss går ut på at elevene skal skrive en liste over saker som de ønsker skal bli tatt opp i elevrådet.⁵⁷ Denne oppgaven får eleven til å reflektere over sine verdier og holdninger til både skolens- og klassens miljø, samt sin egen og klassekameratenes situasjon. «Sokrates spørsmål» er en kategori som stiller retoriske, filosofiske spørsmål som får elevene til ikke bare å reflektere, men metareflektere. Et eksempel på sånne oppgaver er «kva er fridom?», «Kan vi

⁵⁵ Helland 2008: 15

⁵⁶ Helland 2008: 15

⁵⁷ Strand & Strand 2006: 21

vere frie samtidig som vi blir styrt av lover?».⁵⁸ Slike type oppgaver er ofte vanskelig å besvare for elevene og krever mer enn oppgaver som benytter seg av reproduisering av kunnskap.

Monitor 3 – Samfunnskunnskap Grunnbok

I *Monitor 3* er det fire oppgaver som går på opplæring for demokrati. Den ene oppgaven går på forståelse av demokrati i andre land og kan plasseres under opplæring for demokrati, fordi elevene får mulighet til å sette seg inn i andre kulturers verdier og holdninger i forhold til demokratiet. Et annet spørsmål går ut på om det finnes samfunn som ønsker et diktatorisk styre. Her får elevene muligheten, i tillegg til å reprodusere kunnskap, reflektere igjennom sine egne verdier og holdninger for å svare på oppgaven, så dette spørsmålet går også under opplæring for demokratiet. Elevene får trening i å sette seg inn i andre kulturer og det å se diktaturet fra en annen side enn den måten boken, og media for den saksskyld, fremstiller andre styresett enn demokrati.

Det første spørsmålet vi møter i *Monitor 3* er «Kva verdier set du høgast, og kvifor?».⁵⁹ Dette er et kroneksempel på et spørsmål som går under kategorien opplæring for demokratiet. Spørsmålet har som formål å få elevene til å ta stilling til sine egne verdier og dermed se om de samsvarer med demokratiske verdier.

5.0 Komparativ analyse

Denne delen av oppgave vil foreta en komparativ analyse av læreverkene. Vi vil sammenligne hvordan lærebøkene legger opp til opplæring om, i og for demokrati i teksten og i oppgavene. I denne delen vil vi tar for oss teksten og oppgavene sammen.

5.1 Komparativ analyse

Opplæring om demokrati i teksten og oppgavene

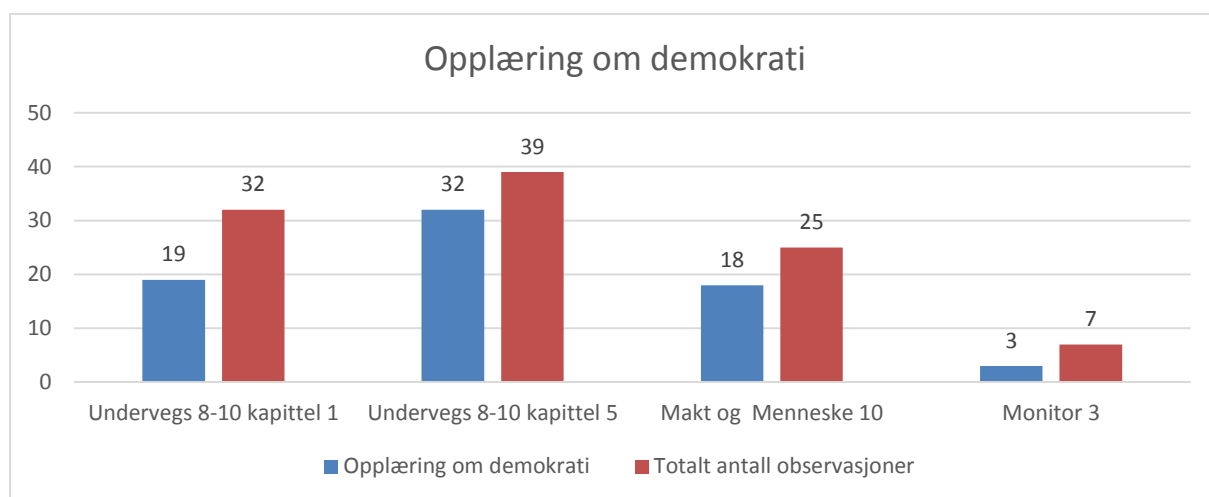
I de tre bøkene vi har analysert ser vi at opplæring om demokrati er det som forekommer oftest i teksten. Dette er naturlig siden hovedformålet med lærebøker er å formidle etablert kunnskap videre til elever. I tillegg vektlegger læreplanen i stor grad mål som klart legger til rette for reproduksjon av kunnskap. Alle tre bøkene tar opp demokrati og diktatur, de forklarer hva en demokratisk og diktatorisk styreform innebærer. Når vi ser på bøkene sine framstillinger av demokratiet, ser vi at de tar for seg både negative og positive sider ved demokratiet. I bunn og grunn ser de på demokratiet som den beste styreform og det kommer også til syne i teksten, selv om for eksempel *Monitor 3*

⁵⁸ Strand & Strand 2006: 105

⁵⁹ Berner et al. 2008: 8

presiserer at det er både negative og positive sider ved alle styreformer. På den andre siden inkluderer boken at det er typisk for et diktatur å benytte seg av dødsstraff og tortur, men velger å utelate at disse formene for avstraffelse også forekommer i demokratiske land.

Monitor 3 og *Makt og Menneske 10* bruker spørsmål for å få elevene til å være mer bevisst på demokratiet fra starten av. De har en liste begrep som er relevante og de definerer og presiserer noen av disse begrepene ytterligere i begynnelsen av kapittelet. *Undervegs 8-10* har valgt en litt forskjellig fremgangsmåte. I kapittel 5 starter boken med å introdusere historien til demokratiet helt tilbake til oppstandelsen av den filosofiske retningen stoicismen og det athenske demokratiet. Helt i begynnelsen sier de hva leseren skal lære i dette kapittelet. Boken bruker en del fiktive, men samtidig realistiske historier. Dette kan være en god måte å fange interessen til flere i en elevgruppe, fordi dette er noe annet enn å bare lese oppramsinger av faktakunnskap som boken i stor grad vektlegger. Når det gjelder den generelle formidlingen av innholdet i teksten ser vi på *Undervegs 8-10* som veldig fagbokorientert og kan til tider være litt vel oppramsende i formidlingsstilen.

Figur 2 Opplæring om demokrati

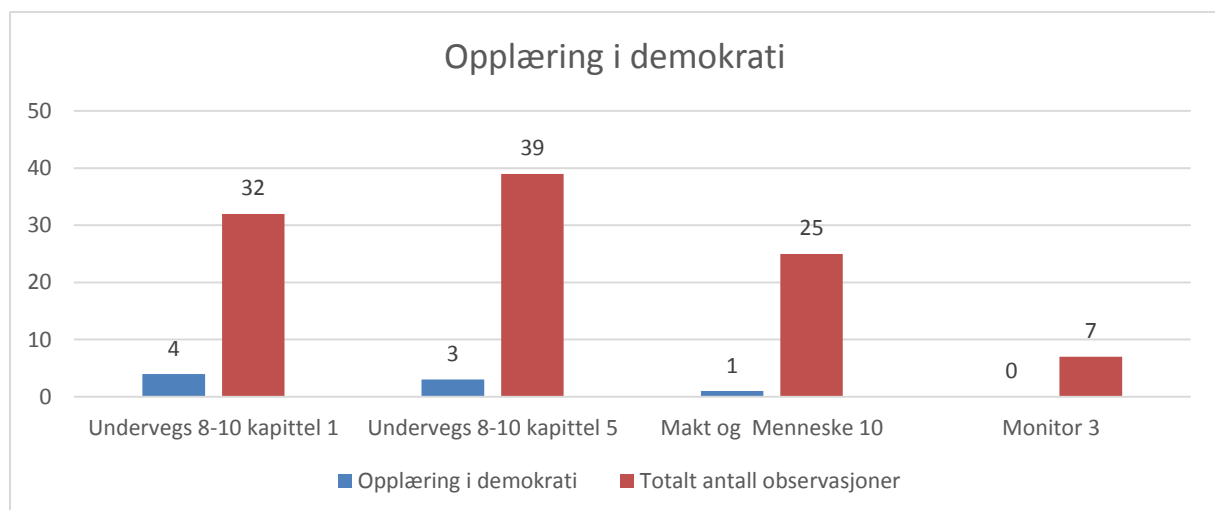
Som vist i figur 2, har *Makt og Menneske 10* i alt 25 observasjoner og 18 av disse observasjonene inneholder elementer av reproduserende oppgaver. I *Undervegs 8-10* er det inkludert et større sortiment av oppgaver, vi presiserer at vi har inkludert to kapitler i denne boken og utvalget blir da naturligvis større. I *Monitor 3* er det alt i alt fem spørsmål relatert til demokrati, og som vi i grafen kan tre av dem plasseres under kategorien opplæring om demokrati.

Ser vi på kapittel en og fem separat har kapittel en 25 spørsmål og 32 observasjoner av opplæring om demokrati i oppgavene. Kapittel fem har 36 spørsmål og 39 observasjoner, og til sammen har begge kapitelene 61 spørsmål og 71 observasjoner. Det er et stort antall spørsmål som er innenfor opplæring om demokrati i forhold til de to andre kategoriene for demokratiopplæring. I *Makt og*

Menneske 10 og *Undervegs 8-10* har de valgt å bruke enkle fakta spørsmål. *Monitor 3* har en del færre spørsmål enn de to andre bøkene. De har ikke med enkle repetisjonsoppgaver, men de har med spørsmål som utfordrer elevenes forståelse, men som nevnt tidligere har *Monitor 3* en oppgavebok som vi har valgt å ikke analysere.

Opplæring i demokrati i teksten og oppgavene

I *Monitor 3* og *Makt og Menneske 10* finner vi ingen eksempel på handlingskompetanse i teksten. Selv om dette kan virke alarmerende må vi påpeke at begge disse bøkene tar for seg skoledemokratiet og tema mer rettet inn mot handlingskompetanse i bøkene for åttende og niende trinn. *Makt og Menneske 10* har et lite segment hvor de tar for seg hva elevene har lært i de to stegene under tiende klasse, og der nevner de hvordan man kan være med på å påvirke samfunnet ved å være med på valg og delta i politiske organisasjoner.⁶⁰ *Undervegs 8-10* er derimot en bok rettet inn mot alle stegene på ungdomstrinnet og har inkludert hvordan demokrati blir praktisert og hvordan elevene kan delta i skoledemokratiet. Boken har med forklaringer på spilleregler elevene må ha kontroll på for å kunne delta i demokratiske møter. Disse reglene gir da elevene enn mulighet til å kunne delta i demokratiet.

Figur 3 Opplæring i demokrati

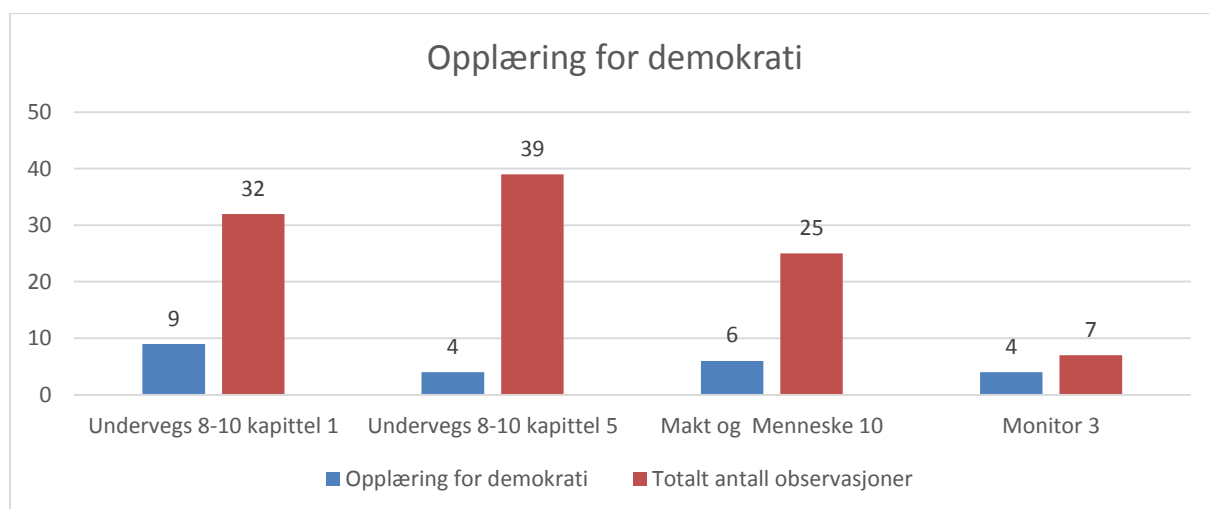
Som illustrert i grafen over har *Monitor 3* ingen observasjoner, av totalt fem oppgaver, som faller under kategorien opplæring i demokrati. *Makt og Menneske 10* har en observasjon som går under begrepet opplæring i demokrati. *Undervegs 8-10* har fire observasjoner i kapittel en og tre observasjoner i kapittel fem.

⁶⁰ Helland 2008: 13

Disse oppgavene går på handling- og ferdighetskompetanse og vi ser at det er klart færrest av disse type oppgaver i de tre bøkene. *Undervegs 8-10* har størst antall slike oppgaver. Typisk for disse oppgavene som går på opplæring i demokrati er at de ofte kommer sammen med oppgaver som går på opplæring for demokrati. Av alle de oppgavene vi har sett på er det ingen av de vi vurderer som rene oppgaver som går på handling- og ferdighetskompetanse. Det varierer om oppgavene er satt sammen med reproduserende oppgaver eller oppgaver som spør etter verdier og holdninger, men de fleste forekommer sammen med opplæring for demokrati.

Opplæring for demokrati i teksten og oppgavene

Monitor 3 og *Makt og Menneske 10* har også her en ganske lik tilnærming til holdninger og verdier innenfor demokratiet. De har valgt å stille spørsmål helt i begynnelsen av kapittelet som setter i gang refleksjoner og vurdering rundt verdiene demokratiet bygger på. Videre tar begge for seg om demokratiet er den beste styreform og tar opp både negative og positive sider, samt at det ikke er en fasit på demokratiet. Det finnes mange forskjellige demokrati i verden og styringen kommer an på holdningene og verdiene til medlemmene av et gitt demokrati. Som vi ser inneholder dette spørsmål både opplæring om og for demokrati, men vi vurderer refleksjonen rundt verdiene til hvert enkelt demokrati som viktigst i denne oppgaven. *Undervegs 8-10* fokuserer mer på etikk enn det de to andre gjør. De stiller spørsmål til hvorfor man har de reglene man har i samfunnet og at elevene må kunne grunngi disse reglene for å kunne reflektere over sine egne holdninger og verdier.

Figur 4 Opplæring for demokrati

Som vist i figur 4, har *Makt og Menneske 10* seks observasjoner, *Undervegs 8-10* har ni i kapittel en og fire i kapittel fem og *Monitor 3* har fire observasjoner som går under kategorien opplæring for demokrati. *Monitor 3* tar ofte utgangspunkt i kulturelle spørsmål. Det vil si at elevene må sette seg inn i andres situasjon og granske sine egne verdier og holdninger. *Undervegs 8-10* benytter seg av

retoriske spørsmål og vinkler ofte verdier og holdninger inn mot elevens oppfatning av klasse- og skolemiljø. Kategorien «Sokrates spørsmål» inneholder retoriske og filosofiske spørsmål. Både *Undervegs 8-10* og *Makt og Menneske 10* bruker gruppearbeid som basis i mange av spørsmålene som går på opplæring for demokrati. Dialog og refleksjon står altså i sentrum når bøkene kommer med oppgaver som skal fremme verdier og holdninger. *Makt og Menneske 10* understreker ofte viktigheten av slike typer oppgaver ved å be elevene «grunngi» eller «tenk igjennom svaret». Dette gjør at oppgavene skiller seg ut fra andre type oppgaver, som for eksempel reproduserende oppgaver.

6.0 Drøfting

I teorien diskuterte vi hvordan elevråd er en utmerket mulighet til å drive opplæring i demokrati, selv om Tønnessen mener at elevrådet er mer et kvasidemokrati enn et reelt demokrati.⁶¹ På tross av at elevrådet kan betegnes som «demokratisk tørrsvømming» er det en god måte å drive opplæring i demokrati, men utnytter lærebøker denne muligheten? Når vi analyserte *Makt og Menneske 10*, *Undervegs 8-10* og *Monitor 3* fant vi bare noen få eksempler på oppgaver eller tekst som gikk ut på å få øving i å delta i demokrati. Vi har sett igjennom bøkene for både åttende og niende klasse i både *Monitor 3* og *Makt og Menneske 10* og har funnet ut at *Monitor 3* har noen få sider som går på elevdemokrati og elevråd, mens *Makt og Menneske 10* har et helt kapittel dedikert til demokrati og deltaking i åttende klasse. I *Undervegs 8-10* har de inkludert et kapittel på ni sider som tar for seg det praktiske aspektet ved demokratiopplæringen. Dette viser at opplæring i demokrati er et underskudd i lærebøker.

Med dette ser vi at elevrådet og elevdemokratiet blir i mer eller mindre grad utnyttet som en ressurs i lærebøkene, men er det nok? Vi vil hevde at elevrådet er en uutnyttet ressurs som etter vår oppfatning legger i stor grad til rette for praktisk opplæring i demokrati. I formålet med opplæringen i samfunnsfag står det at elevene skal stimuleres til demokratisk deltaking og som formål for opplæringen ville man kanskje trodd at dette sto mer sentralt i lærebøkene.⁶² Er det ikke like viktig at elevene tilegner seg praktisk demokratiskkompetanse i alle stegene å dermed få en kontinuerlig opplæring i hva det vil si å være en borger i et demokratisk samfunn? Vi mener det er viktig at elevene får kontinuerlig trening i å praktisere demokrati ettersom eleven blir eldre og er i ferd med å nå stemmerettsalderen. I analysen har vi funnet ut at elevrådet ikke alltid er med i lærebøker for tiende trinn. At elevene lærer mye om demokratiet gjennom lærebøker mener vi er grunnleggende

⁶¹ Tønnessen & Tønnessen 2007: 253

⁶² UDIR 2013a

positivt, men at den praktiske erfaringen, verdier, holdninger, rettigheter og plikter rundt hva det betyr å bo i et demokratisk samfunn er et underskudd i lærebøkene, vurderer vi som uheldig. Som vist i teorien kan det også virke negativt for elevene hvis ikke teorien blir fulgt opp med handling og praksis.⁶³

Lærebøkene legger mest opp til opplæring om demokrati. Dette ser vi på som naturlig med tanke på at de tre kompetansemåla, som er innenfor demokrati, alle kommer innenfor begrepet opplæring om demokrati og bare ett kan tolkes som opplæring for demokrati. Læreplanen er dominert av mål som klart vektlegger reproduksjon av kunnskap, med andre ord: opplæring om demokrati. Selv om læreplanen legger til rette for slike type oppgaver er ikke dette nødvendigvis negativt. Vi har flere taksonomiske nivå hvor reproduksjon er et av nivåene, som kan betegnes som den enkleste formen for oppgaver.⁶⁴ I praksis har vi erfart at det er heldig for mange elever at lærebøkene inkluderer enkle reproduserende oppgaver, fordi da vil alle elever føle mestring i faget. De andre nivåene i Blooms taksonomi tar for seg anvendelse og vurdering. Disse to nivåene for metakognisjon vil ikke være mulig å nå uten den nødvendige kunnskapen man får igjennom reproduksjon av kunnskap. Man trenger kunnskap om demokrati for å kunne anvende og vurdere demokratiet.

I teoridelen så vi på læreplanen, på formålet og de forskjellige kompetansemåla etter tiende trinn som omhandler demokratiopplæringen. Disse kompetansemåla er, som Koritzinsky påpeker, rettet mot opplæring om demokrati og dekker ikke begrepene i og for demokrati. Dette mener Koritzinsky er imot formålet til samfunnsfag, som er: at «faget skal stimulerer til og gje erfaring med aktivt medborgarskap og demokratisk deltaking»⁶⁵ Formålet til faget er da å stimulere til opplæring om, i og for demokrati. Formuleringen av formålet viser også klart at det er opplæring i demokrati som skal være i sentrum i samfunnsfaget. Når vi ser på hvordan lærebøkene har gjort det, er det innslag av alle de tre begrepene i større og mindre grad.

Ser vi på formålet til samfunnsfag er det ikke tilstrekkelig at en lærebok kun har opplæring om demokrati. I følge analysen vår er det *Undervegs 8-10* som har størst forekomst av opplæring for demokrati, dette kan være på grunn av at vi har analysert to kapitler og ikke ett. Ser vi på kapitlene enkeltvis har de flere spørsmål for demokrati enn både *Makt og Menneske 10* og *Monitor 3*. Videre er det nesten kun *Undervegs 8-10* som tar for seg opplæring i demokratiet. Dette kan ha en naturlig forklaring ved at *Undervegs* er en 8-10 bok, det er ikke *Makt og Menneske 10* og *Monitor 3*, som vist tidligere har de valgt å fokusere på tema som tar for seg demokratiskpraksis i bøkene som blir brukt

⁶³ Tønnessen & Tønnessen 2007: 253

⁶⁴ Mikkelsen 2015: 293

⁶⁵ UDIR 2013a

tidligere på ungdomstrinnet. Som vi har drøftet tidligere, mener vi det er uheldig for elevene at de ikke får kontinuerlig øving i demokratisk praksis, og som vi ser legger lærebøkene svært lite til rette for at de skal få denne øvingen.

Som vist i teorien mener Koritzinsky at demokratiopplæringa i skolen er utelukkende dominert av opplæring om demokrati.⁶⁶ I følge ICCS undersøkelsen, en internasjonal undersøkelse som forsket på demokratiopplæring, fokuserer lærere mest på reproduksjon av kunnskap i samfunnsfagene, selv om de har et ønske om å legge til rette for opplæring i og for demokrati.⁶⁷ Når vi analyserte lærebøkene kom vi fram til at det er utelukkende mest opplæring om demokrati, noe som underbygger Koritzinskys påstand om at lærebøker inneholder et større antall oppgaver og tekst om demokrati enn de to andre begrepene. Siden læreboken er et av de viktigste hjelpemiddelene til læreren, og en enkel måte å strukturere undervisningen på, ser vi på dette som lite heldig. Spesielt for ufaglærte og faglig usikre lærere som i stor grad er avhengig av læreboken.⁶⁸ Dette viser også at lærebøkene kan få noe av skylda for at opplæring om demokrati i stor grad blir vektlagt i norske skole, noe som underbygger ICCS undersøkelsen. På tross av dette er norske elever ganske gode på demokratisk beredskap. Rapporter viser at norske elever er gode sammenlignet med andre land på dette feltet.⁶⁹

I følge stortingsmeldingen *Fag – Fordypning – Forståelse* skal demokrati få en større plass i nye Kunnskapsløftet. Som vist tidligere i oppgaven skal demokrati og medborgerskap inn som et prioritert tverrfaglig tema i skolen og det er foreslått at innholdet i dette faget skal fokusere på opplæring om, i og for demokrati.⁷⁰ Dette illustrerer viktigheten av disse tre kompetansene for elevenes demokratiske opplæring. Vi vil hevde at om læreplanen i større grad legger vekt på disse begrepene vil forfattere av lærebøker være nødt til å legge til rette for dette i en større grad enn de gjør per i dag, siden lærebøker skal speile læreplanen.

7.0 Avslutning og konklusjon

Utgangspunktet i denne oppgaven var å svare på problemstillingen som var som følger:

Hvordan legger lærebøker i samfunnskunnskap opp til opplæring om, i og for demokrati i teksten og oppgavene, og hvordan blir disse begrepene vektlagt?

⁶⁶ Koritzinsky 2014: 112

⁶⁷ Koritzinsky 2014: 115

⁶⁸ Sætre 2015: 140

⁶⁹ UDIR 2011a

⁷⁰ Meld. St. 28, (2015-2016), s. 38

Basisen i oppgaven vår er altså å finne ut om Koritzinskys⁷¹ påstander om at opplæring om demokrati er det som blir lagt vekt på i norske lærebøker i samfunnskunnskap. For å finne ut dette har vi analysert tre lærebøker som blir brukt på tiende trinn. Når vi analyserte teksten i lærebøkene fant vi ut at alle bøkene vektlegger opplæring om demokrati i stor grad, men med noen få innslag av opplæring i og for demokrati i *Undervegs 8-10*. I *Monitor 3* og *Makt og Menneske 10* fant vi ingen eksempler på hvordan å delta i demokratiet i teksten. Kort oppsummert om oppgavene i bøkene, ser vi at *Undervegs 8-10* helt tydelig legger størst vekt på opplæring om demokrati, men den bruker også oppgaver som går under både opplæring i og for, i motsetning til *Monitor 3* som velger å legge vekt på opplæring for og om, ikke i. I *Makt og Menneske 10* har vi observert eksempler på alle tre begreper i oppgavene, men bare ett av spørsmålene kan plasseres under opplæring i demokrati.

Med grunnlag i analysen har vi drøftet hvordan elevrådet kan bli brukt som opplæring i demokrati, hvordan læreplanen legger opp til demokratisk opplæring og videre har vi drøftet Koritzinskys påstand om at lærebøker utelukkende tar for seg opplæring om demokrati. Her fant vi ut at lærebøker ikke utnytter elevrådet og skoledemokratiet som den ressursen vi vurderer den til å være. Elevrådet er en god, enkel og tilgjengelig måte for eleven å øve seg på å delta i et demokrati. Vi vil hevde at det er viktig at elevene får sjanse til å anvende kunnskapen de tilegner seg i demokratiundervisningen og elevrådet er en naturlig arena å gjøre dette på.

Videre har vi sett at kompetansemålene i læreplanen kun legger opp til opplæring om demokrati, selv om formålet med opplæringen tydelig legger frem at elevene skal lære å delta i demokratiet. Læreboken skal være en avspeiling av læreplanen og derfor er det ikke unaturlig at hovedinnholdet i lærebøkene er opplæring om demokrati, både i tekst og oppgaver. I analysen og den komparative analysen har vi sett at dette stemmer. Vi finner en høy forekomst av oppgaver og tekst som går på opplæring om demokrati. Ferdighetskompetanse, verdier og holdninger står i skyggen av opplæring om demokrati. På den andre siden har vi vist at reproduksjon av kunnskap ikke er noe negativt siden dette er grunnlaget for både anvendelse og vurdering, altså kognitiv utvikling.

For å konkludere ytterligere ser vi at Koritzinskys påstand om at lærebøker eksklusivt tar for seg opplæring om demokrati til en viss grad stemmer. Vi ser at alle lærebøkene vektlegger opplæring om demokrati, men opplæring i og for demokrati er tilstede i nesten alle bøkene, bortsett fra *Monitor 3* som mangler oppgaver og tekst i demokrati, selv om dette er i liten grad. Selv om lærebøker i liten grad legger til rette for opplæring i og for demokrati, viser ICCS undersøkelsen at norske elever er gode på demokratisk beredskap sammenlignet med andre land som deltok i undersøkelsen. Videre ser vi en tendens til at disse tre begrepene for demokratiopplæring blir mer vektlagt av

⁷¹ 2014

styringsmaktene. Til slutt vil vi si at vi håper samfunnsfagslærere velger å legge vekk læreboken og at kunnskapsdepartementet fortsetter å sette fokus på opplæring i og for demokrati, og med det ivareta det vi mener er et av skolens viktigste mandat: å danne borgere til demokratiet.

8.0 Kildeliste

- Berg, O. T. & Thorsen, D. E. (2016). Folkesuverenitet. *Store Norske Leksikon*. Hentet 04/04-2016 fra <https://snl.no/folkesuverenitet>
- Berner, E., S., Borge, T. & Olsen, T., H. (2008). *Monitor 3 – Samfunnskunnskap Grunnbok*, Oslo: Cappelen Damm
- Bratberg, Ø. (2014). *Tekstanalyse for samfunnsvitere*, Oslo: Cappelen Damm AS
- Engelsen, BU. (2012). *Kan læring planlegges, arbeid med læreplaner – hva, hvordan, hvorfor?* Oslo: Gyldendal Norske Forlag
- Imsen, G. (2016). *Lærerenes verden, innføring i generell didaktikk*, Universitetsforlaget
- Koritzinsky, T. (2014). *Samfunnskunnskap – Fagdidaktisk Innføring*, Oslo: Universitetsforlaget
- Helland, T. (2008). *Makt og Menneske – Samfunnskunnskap 10*, Oslo: Cappelen Damm
- Meld. St. 28 (2015-2016). (2016). *Fag – fordypning – forståelse. En fornyelse av Kunnskapsløftet*. Oslo: Det kongelige kunnskapsdepartementet
- Mikkelsen, R. (2015). Geografididaktikk for klasserommet. R. Mikkelsen & P. J. Sætre (red.), *Vurdering i geografi*. (286-314). Oslo: Cappelen Damm Akademisk
- Solhaug, T. & Børhaug, K. (2013). *Skolen i Demokratiet, demokratiet i skolen*, Oslo: Universitetsforlaget, Oslo
- Strand, M., M. & Strand, T. (2006). *Undervegs Samfunnsfag 8-10*, Oslo: Gyldendal
- Stray, J,H. (2011). *Demokrati på timeplanen*, Oslo: Fagbokforlaget
- Sætre, P. J. (2015). Geografididaktikk for klasserommet. R. Mikkelsen & P. J. Sætre (red.), *Vurdering av lærebøker*. (139-159). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Tønnessen, R., Th. & Tønnessen, M. *Demokratisk Dannelse – Fagdidaktikk i samfunnskunnskap*, Bergen: Fagbokforlaget, 2007.
- UDIR (2011a). *Demokratisk Beredskap på Ungdomstrinnet*. Oslo. Hentet 01/05-16 fra <http://www.udir.no/Tilstand/Forskning/Rapporter/Universitetet-i-Oslo-ILS/ICCS-2009-Demokratisk-beredskap-pa-ungdomstrinnet/>
- UDIR (2011b). *Kunnskapsløftet*. Oslo. Hentet 12/04-16 fra <http://www.udir.no/Lareplaner/Kunnskapsloftet/>

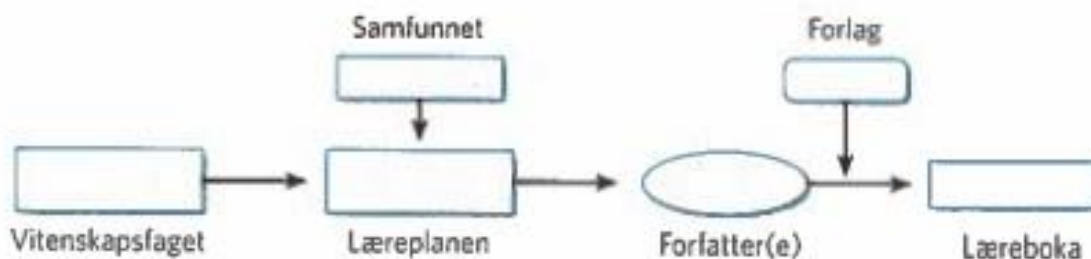
UDIR (2013a). *Læreplan i samfunnsfag – Føremål*. Oslo. Hentet 31/03-2016 fra

<http://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Hele/Formaal>

UDIR (2013b). *Læreplan i samfunnsfag – Kompetansemål*. Oslo. Hentet 12/04-2016 fra

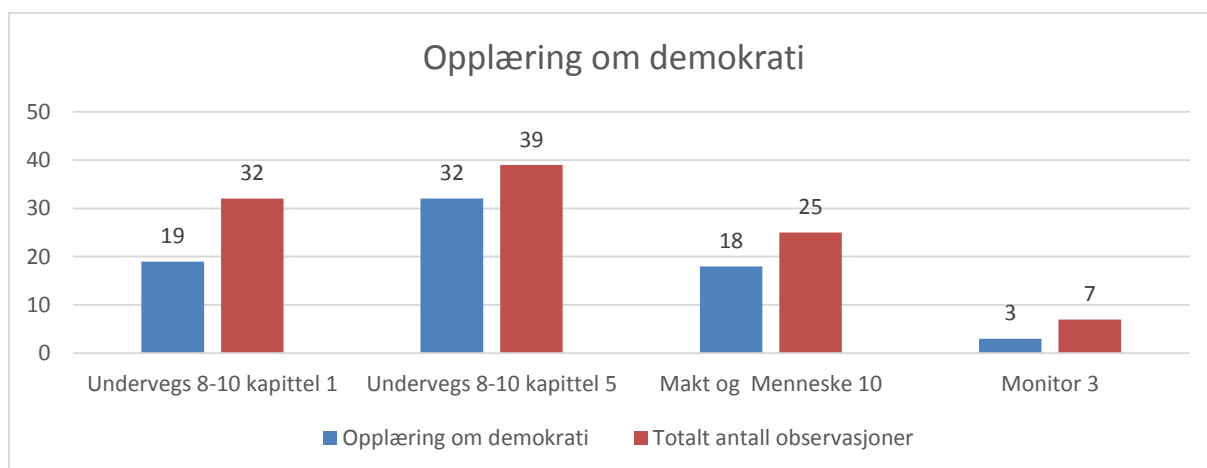
<http://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Kompetansemaal?arst=98844765&kmsn=583858936>

Vedlegg 1

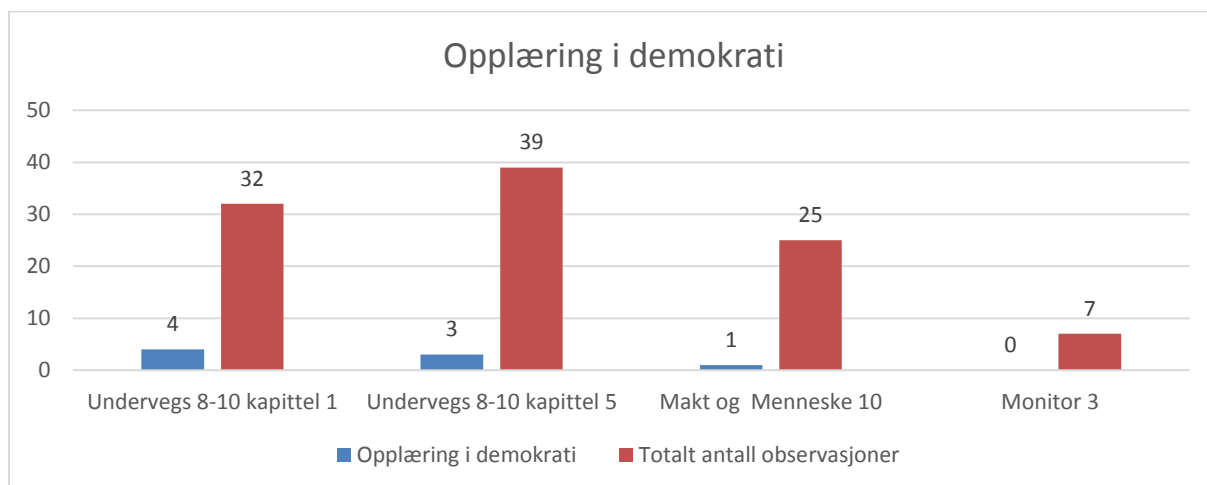

Figur 1 Prosessen for utforming av en lærebok

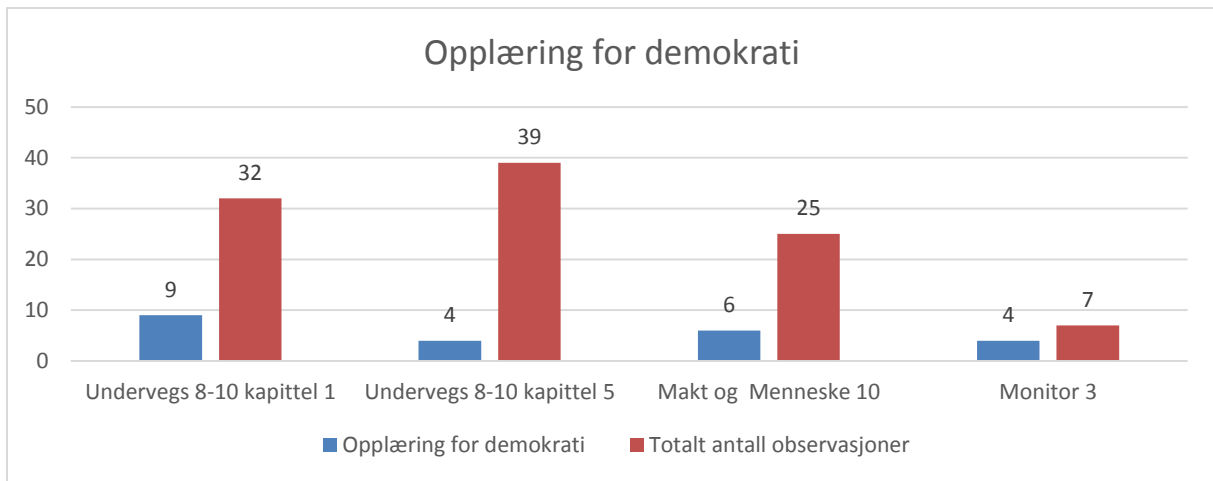
Vedlegg 2 Diagram opplæring om, i og for demokrati

Figur 2 Opplæring om demokrati

Figur 3 Opplæring i demokrati

Figur 4 Opplæring for demokrati